

Sõda ei ole lõppenud? Sõja jätkumisest ja katkemisest ilmasõja ja vabadussõja vahel, nagu seda tajusid Leedu sõdurid

Vasilijus Safronovas

Peter Holquist, Robert Gerwarth ja teised ajaloolased on väitnud, et 1918. aasta novembris alla kirjutatud Compiègne'i vaherahuleping ei tähendanud Ida-Euroopa jaoks mitte võitluse ja vägivalda lõppemist, vaid maailmasõja „jätkumist ja transformeerumist“. Kuid jätkumise puhul on tähtis, kelle vaatepunktist sõda jätkus. Kas sõdurite, tsiviilisikute või sõja-põgenike? Paljud leedulastest Esimese maailmasõja veteranid ei võidelnud aastatel 1919–1920 peetud Leedu vabadussõjas, nende hulgas ka ohvitserid, allohvitserid ja sõjaväearstid. Seetõttu koosnes enamik Leedu armeest 1920. aastal meestest, kes ei olnud Esimeses maailmasõjas sõdinud, ning seega polnud Leedu vabadussõda enamiku Leedu sõdurite jaoks Esimese maailmasõja jätkuks.

Sissejuhatus

2002. aastal avaldas Peter Holquist raamatu Esimese maailmasõja ja Vene revolutsiooni vastastikusest mõjust. Ta väitis, et „sõda ja revolutsioon [...] ei ole mitte kaks eraldiseisvat sündmust, vaid pigem kaks punkti ajaloo kulgemise teljel“.¹ Holquisti järgi oli Vene revolutsioon pärast 1917. aastat kogu Euroopas toimunud sõjaaegse „taasmobiliseerumise“ peamine tõukejõud.² Seetõttu soovitas ta kirjeldada alates 1918. aastast Euroopas puhkenud sõdu, eriti Vene kodusõda, kui maailmasõja „jätkumist ja

¹ Peter Holquist, *Making War, Forging Revolution. Russia's Continuum of Crisis, 1914–1921* (Cambridge MA, London: Harvard University Press, 2002), lk 3.

² *Ibid.*, lk 2.

transformeerumist“.³ Holquist nimetas kogu ajajärku 1914–1921 Venemaal kriisi kontinuumiks.

Kuigi Holquisti raamat käsitles sündmusi niinimetatud Doni kasakate maal, järgisid teda paljud ajaloolased, kes mõne teise piirkonna 20. sajandi esimese poole sõjalisi konflikte uurides nimetasid postimperiaalseid territooriume „piirimaadeks“ (Oskar Halecki), „veremaadeks“ (Timothy D. Snyder), „värinatsooniks“ (Omer Bartov ja Eric D. Weitz), „vahemaadeks“ (Alexander V. Prusin), „Euroopa ääremaadeks“ (Mark Levine) või „Euroopa Lähis-Idaks“ (Lewis Namier). Näiteks, kirjutades „sõjast pärast sõda“ selles piirkonnas, rõhutas Peter Gatrell „tihedat seost“ ilmasõja ja järgnenud revolutsiooniliste väljakutsete, kodusõdade ja „irregulaarvägede peetud räpaste sõdade“ vahel, „mis paistsid silma sõjalise jõu kasutamise tsiviilelanike vastu“.⁴ Ajaloolaste tööühm, kes tegutses Roberth Gerwarthi juhtimisel Iirimaa Rahvusülikooli Dublini kolledži ja Dublini ülikooli Trinity College'i juures, tõstatas küsimuse, kas Esimene maailmasõda üldse lõppes 1918. aasta novembri lõpus. Nad jõudsid põhjendatult järelduseni, et suure osa Ida-Euroopa jaoks oli Läänes „sõjajärgse“ perioodina tuntud ajastu „isegi sõja-aastatest vägivaldsem, kui revolutsioonide, sõdade ja kodusõdade ohvriks langes 1917. aastast 1920. aasta alguseni üle nelja miljoni inimese“.⁵ Robert Gerwarth nimetab oma 2016. aastal ilmunud raamatus selle piirkonna elanikke „võidetuteks“,⁶ Jay Winter on aga väitnud, et tegelikult toimus Kesk- ja Ida-Euroopas 1917. aastast 1923. aastani veel üks maailmasõda, Esimese maailmasõja uus etapp, mis erines kvalitatiivselt eelnenud sõjast.⁷ Kõigi nende väidete puhul on ühine see, et neil on üks ja sama eesmärk – nad püüavad kehtestada lähenemisviisi, mille kohaselt ei lõppenud vägivald

³ Peter Holquist, *Making War, Forging Revolution. Russia's Continuum of Crisis, 1914–1921*, lk 3–4.

⁴ Peter Gatrell, „War after the War: Conflicts, 1919–23“, *A Companion to World War I*, toim. John Horne (Oxford: Wiley-Blackwell, 2010), lk 567.

⁵ Vt The Limits of Demobilization, 1917–1923: Paramilitary Violence in Europe and the Wider World, Final Report Summary, last update 9 March 2016, <https://cordis.europa.eu/project/id/240809/reporting> [20. märts 2026].

⁶ Robert Gerwarth, *The Vanquished. Why the First World War Failed to End, 1917–1923* (London: Allen Lane, 2016).

⁷ Jay Winter, „The Second Great War, 1917–1923“, *Revista Universitaria de Historia Militar* 7.14 (2018), lk 160–179.

suures osas Euroopast mitte 1918. aastal, vaid mõnes piirkonna riigis – nagu näiteks Eesti – see 1917. aastal tegelikult alles algas; ja et Esimese maailmasõja ning järgnenud rahvusriikide loomise ja nende piiride pärast peetud sõdade vahel oli postimperiaalsel alal järjepidevus.

Kuid järjepidevuse puhul on väga tähtis selgeks teha, kelle vaatenurgast me seda näeme: kas sõdurite, tsiviilisikute või põgenike, kas nende, kes olid sõjas midagi kaotanud, või nende, kes olid suutnud sõjast midagi võita? Oma artiklis tahan näidata, kui tähtis on arvestada eri vaatenurki, ja kasutan selleks kahte inimeste kategooriat, kes kogesid sõjavägivalda eri moel: leedulastest sõdureid, kes võitlesid Esimeses maailmasõjas, ning sõdureid, kes võitlesid Leedu rahvusriigi eest 1919. ja 1920. aastal.

Minu väidete kujunemist on innustanud kaks Oxfordi ülikooli kirjastuses avaldatud raamatut.⁸ Nende autorid, Tomas Balkelis ja Jochen Böhrer, uurivad sõda ja paramilitaarset vägivalda vastavalt Leedus ja Poolas. Oma väite – et Esimese maailmasõja ja järgnenud rahvuslike sõdade vahel oli järjepidevus – üheks tõestuseks peavad mõlemad asjaolu, et kummalgi maal ei toimunud demobiliseerimist. Nad väidavad, et paljudel juhtudel vahetasid impeeriumiarmede sõdurid lihtsalt oma mundrit.

Loomulikult on niisuguse seisukoha toetuseks palju argumente. Kuid demobiliseerimise ärajäämine ei olnud võrdselt iseloomulik kõigile uutele Kesk- ja Ida-Euroopa riikidele. Esimesed Poola leegionid moodustati Habsburgide keiserlikus armees 1914. aastal. Vastusena sellele lubas Romanovite impeerium samuti Poola üksuste formeerimist (esimesena moodustati 1914. aastal Puławy Leegion). 1915. aastal algas Vene armee Läti kütipataljonide formeerimine. Esimeses maailmasõjas võitlesid nii Poola kui ka Läti rahvusüksused aladel, millest sai hiljem vastavalt Poola ja Läti rahvusriigi territooriumi osa. Erinevalt suurest osast Läti küttidest, kelle bolševikud 1918. aastal sügavale Sise-Venemaale viisid, jäid mõned organiseeritud Poola üksused tulevase Poola aladele, võitlesid rahvuslike huvide eest ja liitusid lõpuks Poola sõjaväega. Selles mõttes peab paika Böhleri väide, et demobilisatsiooni ei toimunud ning paljude Poola sõdurite

⁸ Tomas Balkelis, *War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania, 1914–1923* (Oxford: Oxford University Press, 2018); Jochen Böhrer, *Civil War in Central Europe, 1918–1921. The Reconstruction of Poland* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

jaoks ei alanud ega lõppenud sõjaväeteenistus 1918. aastal. Kuid Balkelis ei ole täpne oma taotluses esitada samasugust järjepidevust ka Leedu näitel. Oma raamatu mitmes peatükis toob ta välja, et tuhanded Esimese maailmasõja veteranid, kes olid demobiliseeritud, vahetasid oma mundri ja mobiliseeriti sündivasse Leedu rahvuslikku sõjaväkke või paramilitaarsetesse üksustesse.⁹ Balkelis toob oma väite illustreerimiseks mõned näited, kuid ei täpsusta selle nähtuse ulatust. Nii võib lugejale jääda vale mulje, et Esimeses maailmasõjas ja järgnenud kolmes Leedu iseseisvuse eest peetud sõjas võitlesid ühed ja samad inimesed. Käesolev artikkel täpsustab tema väidet ja püüab Leedu näitel heita rohkem valgust keiserlike ja rahvuslike armeede omavahelise järjepidevuse küsimusele.

Kuidas formeerida armeed? Esimese maailmasõja veteranide roll Leedu kaitsel

Erinevalt lätlastest ja poolakatest ei lubatud leedulastel Vene relvajõududes oma rahvusväeosi formeerida enne, kui alles pärast veebruarirevolutsiooni, samal ajal eestlaste ja ukrainlastega. Kogu tulevase Leedu territoorium oli sel ajal endiselt Saksa armee okupatsiooni all. Sellest tulenevalt said Vene sõduritena teenivad leedulased oma sõjaväeüksusi ainult Vene armee tagalas. Need sündisid Kiievis, Smolenskis, Valgas, Rivnes ja mujal.¹⁰

Kõigist neist üksustest oli enne enamlaste võimuhaaramist formeeritud ainult Leedu Üksik Pataljon¹¹ Vitebskis (3. Soome kütidiviisi koosseisus). Kõik ülejäänud üksused formeeriti hiljem, olid osa Vene valgete liikumisest ja bolševikud käsitlesid neid vaenlastena. Punaarmee püüdis Leedu rahvusväeosade sõdureid oma poolele tõmmata. Lisaks neile langesid mõned üksused (näiteks 17. ratsaväediviisi Leedu eskadronid) Saksa sõjavangi. Seega oli enamik neist üksustest 1918. aasta kevadeks laiali saadetu. Kõik

⁹ Balkelis, *War, Revolution, and Nation-Making*, lk 9, 77, 111.

¹⁰ Leedu rahvusväeosade kohta vt ka Vytaitas Jokubauskas, „An Army never Created: Lithuanian National Units in Russia and their Veterans Organisation in Lithuania in the Interwar Period“, *The Great War in Lithuania and Lithuanians in the Great War: Experiences and Memories*, toim. Vasilijus Safronovas (Klaipėda: Klaipėda University Press, 2017), lk 101–122.

¹¹ Vene keeles *Особый литовский батальон III Финляндской стрелковой дивизии*.



Esimese maailmasõja veteranid ühe Leedu rahvusväeosa koosseisus. Leedu Üksiku Pataljoni staap 1917. aasta lõpul või 1918. aasta alguses. Leedu Riiklik Keskariiv (LCVA), P-19269

see takistas neid võitlemast tulevase Leedu territooriumil või Leedu rahvuslike huvide eest. Hoolimata Leedu rahvusüksuste organiseerijate lootustest, et need moodustavad tulevase Leedu sõjaväe tuumiku,¹² ei jõudnud ilmasõja veteranid kodumaale organiseeritult. Kõigist rahvusväeosadest suutis ainult Leedu Üksik Vooripataljon¹³ 1918. aasta augustis rohkem või vähem korraldatud üksusena Rivnest Vilniusesse jõuda.¹⁴ Niisiis erines olukord Leedus täielikult olukorrast Poolas, kus 1918. või 1919. aastal sulandati Poola armeesse mitu Venemaal või Prantsusmaal ilmasõja ajal moodustatud Poola üksust.

¹² Vt Ladislovas Natkevičius, *Lietuvos Kariuomenė* (New York: Lithuanian Development Corporation, 1919), lk 11.

¹³ Vene keeles *Отдельный литовский обозный батальон*.

¹⁴ Pranas Briedulis, „Mano atsiminimai. Iš Rovno lietuvių karių gyvenimō“, *Karo archyvas* 4 (1928), lk 182–191.

Endise Vene armee leedulastest sõdurite naasmine kodumaale, millest hiljem sai Leedu, võttis aega mitu aastat. Ankeedid, mida 1930. aastate lõpul täitsid oma kogemuste kohta sõjaväeteenistuses need Esimese maailmasõja veteranid, kes olid teeninud Leedu rahvusväeosades, sisaldavad ebapiisavalt teavet selle kohta, kuidas kodumaale naasi.¹⁵ Nende ankeetide kvantitatiivne analüüs näitab, et kuigi 62,75% küsitletuist naasid juba 1918. aastal, jätkus kodumaale tagasipöördumine rinnetelt, tagalast, garnisonidest ja sõjavangilaagritest ka järgnenud aastatel: 1919. aastal olid Leedusse jõudnud 17,68%, järgmisel aastal 6,25%, 1921. aastal 9,62% ja 1922. aastal 2,47% küsitletuist. Üksikuid veterane naasis hiljemgi ja seda kuni 1931. aastani.

Samal ajal kui Saksamaa alustas 1918. aasta lõpul oma sõjaväeüksuste tagasitõmbamist Ida-Euroopas okupeeritud aladelt, tungisid nendesse maadesse bolševike armeed. Selleks ajaks oli juba loodud Leedu Vabariik, mille Lietuvos Taryba (Leedu Nõukogu) oli välja kuulutanud kõigepealt 1917. aasta detsembris ja siis uuesti 1918. aasta veebruaris. Kuid tema relvajõud olid alles loomisel. Tegelikult ei pidanud esimene peaminister Augustinas Voldemaras riigikaitse küsimust prioriteediks. 1918. aasta novembris ja detsembris olid küll ametlikult moodustatud nii kolm rügementi (kaks leedu ja üks valgevene rügement) kui ka kindralstaap ja komandantuur, kuid sõjaväes valitses katastroofiline puudus relvadest, laskemoonast, vormidest ja ennekõike meestest. 1919. aasta jaanuari alguseks oli riigi kaitseks rivis vaevu 100 ohvitseri (leedu k *karininkai*) ja mitte rohkem kui 700 sõdurit ja allohvitseri (leedu keeles *kareiviai*).¹⁶ See vägi ei suutnud vastu seista pealetungivale bolševike Läänearmeele. Seetõttu

¹⁵ Ankeete säilitatakse Vilniuses Leedu Riiklikus Keskarhiivis (Lietuvos centrinis valstybės archyvas, edaspidi LCVA), f. 1446, ap. 1, b. 3–29 ja 46. 1320 ankeedi analüüsi arvilised tulemused avaldatakse siin esimest korda. 1320 veteranist 1216 on märkinud oma kodumaale naasmise täpse aasta.

¹⁶ 1919. aasta 1. jaanuaril oli Leedu armees 144 ohvitseri ning 2676 allohvitseri ja sõdurit. Need arvud näivad aga ülepaistatuna, sest sõjaväe isikkoosseis hakkas kiiresti kasvama alles jaanuari esimestel päevadel. Vt Cf. Vytautas Jokubauskas, „*Mažųjų kariuomenių galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejis* (Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014), lk 354; Vytautas Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920* (Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1998), lk 248, 322; Gintautas Surgailis, *Pirmasis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas* (Vilnius: Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2011), lk 20–21; Gintautas Surgailis, *Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas* (Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2014), lk 13–21.

viidi kõik kolm üksust, mida nimetati uhkelt rügementideks, Alytusesse, 1918. aasta detsembri lõpus Kaunasesse ja Hrodnasse.

Sel ajal, kui riigikaitset alles organiseeriti, tulid mitmes piirkonnas mehed kokku, et moodustada paramilitaarseid üksusi. See ei toimunud täiesti koordineerimatult, kuid paljudel juhtudel sündisid need üksused auto-noomselt. Esimene neist loodi 1918. aasta lõpus Kuramaa ja Kaunase kubermangu endise piiri lähistel. Nende üksuste liikmed tegutsesid partisanidena nii Saksa sõjaväelise kontingendi kontrolli all olevail aladel (kontrolliks võis seda loomulikult nimetada ainult tingimisi, kuid nii oli see sakslaste arvates) kui ka aladel, kuhu oli tunginud Punaarmee.

Sellel ajajärgul oli Esimese maailmasõja veteranidel tähtis roll. Nad osalesid aktiivselt relvi kasutada oskavate meeste juhtimisel. Endised Vene armee ohvitserid vennad Aleksandras ja Povilas Plechavičius korraldasid partisanitegevust Seda ümbruses Loode-Leedus. Jonas Bartasevičius, samuti endine Vene ohvitser, organiseeris paramilitaarse väekoondise Põhja-Leedus Pašvitinyses 1919. aasta alguses. Need on ainult mõned näited. Meeste seas, kes liitusid riigikaitsega juba 1918. aasta lõpus, oli samuti palju veterane, sealhulgas hilisemad kindralid Jurgis Kubilius, Mykolas Velykis, Pranas Liatukas, Jonas Galvydis-Bikauskas, Vincas Grigaliūnas-Glovackis, Julius Čaplikas ja Vladas Nagevičius, polkovnik Kazys Škirpa ja teised tulevase Leedu armee silmapaistvad ohvitserid, ning mõned aktiivsed Leedu rahvusväeosade organiseerijad Venemaal, nagu Stasys Butkus ja Petras Gužas.

Esimese maailmasõja veteranide panus Leedu kaitse organiseerimisse kasvas veelgi 1919. aasta esimestel kuudel. Selleks oli mitu põhjust. Valitsuse vahetumise järel sattus uus valitsus olukorda, kus kaitseküsimus muutus kriitiliseks. Uus peaminister Mykolas Sleževičius ja kaitseminister Mykolas Velkis pöördusid 1918. aasta 29. detsembril rahva poole, kutsudes üles vabatahtlikult sõjaväkke astuma.¹⁷ Nädal hiljem, 1919. aasta 5. jaanuaril, andis valitsus käsu astuda sõjaväkke kõigil riigiteenistuses olevatel isikutel, kellel oli Vene armees ohvitseri või sõjaväeametniku kogemus. 15. jaanuaril 1919 kuulutati välja ülejäänud kuni 45-aastaste ohvitseride ja sõjaväeametnike

¹⁷ „Į Lietuvos piliečius“, *Lietuvos aidas*, 29. detsember 1918, lk 2.



Leedu relvajõudude esimene avalik vande andmise tseremoonia Kaunases 1919. aasta 11. mail. Vytautas Suure sõjamuuseum (Vytauto Didžiojo karo muziejus, VDKM), Fa-23058

mobilisatsioon.¹⁸ Mobilisatsiooni kiiluvees ja vabatahtlike suure arvu tõttu kasvas relvajõudude isikkoosseis veebruari alguseks umbes 270 ohvitseri ning 4000 allohvitseri ja sõdurini.¹⁹ Kõik need ohvitserid ja ka väike arv reamehi olid peaaegu kindlasti Esimese maailmasõja veteranid. Kuid näib, et 1919. aasta kevadeks oli Esimese maailmasõja veteranide mobiliseerimine Leedu sõjaväkke saavutanud oma lae. Isegi kui 1919. aasta jooksul lõimiti sõjaväega mõned paramilitaarsed üksused, mille liikmete hulgas oli endisi Vene armee ohvitseri, muutis kohustusliku sõjaväeteenistuse kehtestamine armeed ja viis sõdurite põhiosa koosseisu kiire muutumiseni. 1894. aastast 1901. aastani sündinud meeste kohustuslik sõjaväeteenistus ning Leedu

¹⁸ *Lietuvos įstatymai. Sistematizuotas įstatymų, instrukcijų ir įsakymų rinkinys, sur. Antanas Merkys* (Kaunas: A. Merkys and V. Petrulevičius, 1922), lk 325–327.

¹⁹ Vt vasturääkivaid hinnanguid: Vytautas Lesčius, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920* (Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004), lk 39 ja Jokubauskas, „Mažųjų kariuomenių“ galia, lk 354.

rahvastiku mõne kategooria mobiliseerimine, mis jätkus aastatel 1919–1920, kasvatas Leedu armee isikkoosseisu 1920. aasta detsembriks 46 000 meheni.²⁰

Et Leedu armee isikkoosseisu suurenemine jätkus ja paramilitaarsete üksuste roll järjest kahanes, vähenes ka Esimese maailmasõja veteranide osakaal Leedu sõdurite hulgas.

Uuesti mobiliseeritud sõdurite osakaal Leedu armees aastatel 1919–1920

Ükski ajaloolane pole veel püüdnud hinnata, kui palju Esimese maailmasõja veterane võitles Leedu relvajõudude koosseisus sõjas, mida hakati hiljem nimetama Leedu vabadussõjaks. Mõistagi on tegu kompleksse küsimusega, mille vastus sõltub suurel määral sellest, mida täpselt pidada vabadussõjaks.²¹

Leedu relvajõud osalesid kolmes erinevas relvastatud konfliktis – sõjas Punaarmee vastu, kokkupõrgetes Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeega ja sõjas Poolaga. Leedu autorid hakkasid neid sõdu alles alates 1920. aastate keskpaigast nimetama iseseisvusvõitluseks (*nepriklausomybės kova*), võitlusteks iseseisvuse eest (*nepriklausomybės kovos*) või vabadussõdadeks (*nepriklausomybės karai*). Kuid nende sõdade lõpp tõi kaasa mõningase segaduse. Rahvasteliidu sõjalise kontrollkomisjoni sekkumise järel 1920. aasta novembris Leedu-Poola rahulepingut ei sõlmitud. Kuigi mõlemad pooled olid sõjategevuse lõpetanud, jätkusid leedulaste ja poolakate kokkupõrked niinimetatud neutraalses tsoonis, mille oli moodustanud kontrollkomisjon, kuni see tsoon 1923. aasta veebruaris-mais likvideeriti. Veel enam, Leedu armee isikkoosseis jätkas suurenemist, saavutades oma tipu 1921. aasta detsembris – 1922. aasta jaanuaris. Demobiliseerimist

²⁰ Vt Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, lk 424–429 ja Jokubauskas, „*Mažųjų kariuomenių galia*“, lk 354.

²¹ Tomas Balkelis on „iseseisvussõdade“ kontseptsiooni suhtes kriitiline. Vt tema katseid vaadelda Esimese maailmasõja järgseid sõjalisi konflikte Leedus kui „pigem ühte mitmesuunalist sõda kui „vabadus-“, „kodu-“ või „revolutsioonisõdade“ seeriat: *Balkelis, War, Revolution, and Nation-Making*, lk 7, 96. Nende sõdade rolli kohta Leedu kodumaises ajaloonarratiivis vt Vasilijus Safronovas, „Who fought for national freedom? On the significance of the Great War in interwar Lithuania“, *Acta Baltico-Slavica* 42 (2018), lk 189–215.



*Joniškelise patal-
joni partisanid
1919. aastal. LCVA,
A049-P046*

alustati 1922. aasta kevadel ja see kestis 1923. aasta lõpuni. Kõiki neid fakte võib käsitleda argumentidena väitele, et sõda, vägivald, sõjategevus ja sõjalised operatsioonid lõppesid tegelikult alles 1923. aastal.²² Kui aga küsida, kui palju sõdureid osales mõlemas konfliktis (s.o Esimene maailmasõda ja Leedu sõjad) tegelikult, siis muutub osalemise ulatus oluliseks kriteeriumiks. Sõjalised kokkupõrked neutraalses tsoonis oli mõistagi väikesemahuline konflikt, milles pigem osalesid mitte kuigi suured jõud. Lisaargumendiks on tõsiasi, et mehed, kes olid juba Vene armees teeninud, vabastati alates 1921. aastast sõjaväeteenistuskohustusest Leedu armees (vt allpool). Seetõttu näib selles artiklis loogilisem järgida „traditsioonilist“ lähenemist Leedu

²² Jokubauskas, „Mažųjų kariuomenių“ galia, lk 24; Balkelis, *War, Revolution, and Nation-Making*, lk 1–2, 156.

sõdadele. 1922. aastal tunnistas Leedu armee sõjategevuse perioodiks aja-
järgu 1919. aasta 5. jaanuarist kuni 1920. aasta 1. detsembrini.²³ Kuigi sõjalisi
kokkupõrkeid ja vägivalda tuli ette nii enne kui ka pärast neid kuupäevi,
võrdsustati sõja lõpp nähtavasti 1920. aasta 29. novembri Rahvasteliidu
sõjalise kontrollkomisjoni otsusega. Leedu ajakirjanduses ei käsitatud seda
otsust konflikt lõpuna, kuid kindralstaap teatas 1920. aasta 4. detsembril,
et ei avalda enam avalikke teadaandeid, sest „sõjategevus on lõppenud“.²⁴
See teeb 1920. aasta lõpu „sobivaks“ ajahetkeks, mille seisuga hinnata, kui
palju ilmasõja kogemusega mehi oli kuulunud suurenenud Leedu armeesse
ja osalenud kolmes Esimesele maailmasõjale järgnenud Leedu sõjas.

Umbkaudne arv, s.t 46 000 meest (vt eespool Leedu armee suuruse kohta
1920. aasta detsembris), mis on valitud selle artikli hinnangute aluseks,
vajab lähemat selgitust. Mitte kõik need mehed ei osalenud sõjategevuses
(nagu polnud ka kõik Esimese maailmasõja veteranid olnud rindel). Kahe
aasta jooksul, 1919–1920, muutus armee pidevalt. Näiteks mobiliseeriti
1919. aasta 15. jaanuaril allohvitserid, kes olid teeninud varem Vene armees.
Nende demobiliseerimine kuulutati välja 1920. aasta 26. veebruaril, kuid
mõne kuu pärast, 1920. aasta 21. oktoobril, kuulutati välja uus mobilisat-
sioon aastatel 1885–1900 sündinud allohvitseridele.²⁵ Teoreetiliselt tähendab
see, et mitte kõik allohvitserid, kes olid teenistuses enne 1920. aasta
veebruari, olid endiselt teenistuses ka detsembris. Pole ka üllatav, et palju
mehi oli arvestatud kaotustena, enamik neist jäädavalt. Hinnangud kaotuste
kogu arvule ulatuvad 5500-st 7600-ni.²⁶ Deserteerumine Leedu armeest on

²³ Leedu kindralstaabi otsusel peeti sõjaks enamliku Venemaaga ajavahemikku 1919. aasta 5. jaanuarist kuni 1920. aasta 5. jaanuarini, kokkupõrgeteks Lääne-Venemaa Vabatahtliku Armeega ajavahemikku 1919. aasta 26. juulist 15. detsembrini ning sõjaks Poola vägede vastu ajavahemikku 1919. aasta 18. aprillist kuni 1920. aasta 1. detsembrini. *Isakymas Kariuomenei*, 11. aprill 1922, lk 1.

²⁴ Vt „Generalinio Štabo pranešimas“, *Laisvė*, 5. detsember 1920, lk 1 ja *Lietuva*, 5. detsember 1920, lk 1.

²⁵ *Lietuvos įstatymai*, lk 327, 330, 333.

²⁶ Kindralstaabi ametlikel andmetel suri 1919. ja 1920. aastal 1980 Leedu sõjaväelast (kellest 984 langes lahingus, 133 suri haavadesse ja 863 haiguste tõttu) ning 2463 olid saanud haavata. (Vladas Ingelevičius, Juozas Ūsas, Kazys Oželis *et al.*, „Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m.“, *Mūsų žinynas* 45 (1928), lk 521, 525–526, 530). Vastuolu ülal esitatud arvude vahel tuleneb erinevatest hinnangutest teadmata kadunute ja sõjavangi sattunute arvu kohta, mis ulatub 1024-st kuni 3147-ni, vt Ingelevičius, Ūsas, Oželis *et al.*, „Karo sanitarijos tarnyba“, lk 520; Vytautas Jokubauskas, Titas Tamkvaitis, „Du karo istorijos šaltiniai iš Lietuvos tarpukariu“,

veel üks faktor, mis teeb hinnangud ebatäpseks. Kõigele lisaks mängisid kõigis kolmes sõjas tähtsat rolli paramilitaarsed üksused, mille olid moodustanud relvastatud partisanid ja kütiüksuste liikmed. Kuid üldjuhul ei käsitletud neid Leedu armee osana, ehkki oli ka erandeid. Näiteks Joniškelse piirkonna partisanid lõimiti 1919. aastal Leedu sõjaväega ja neist sai 9. jalaväepolgu tuumik. Kõiki neid asjaolusid arvestades olen valinud meelega arvu, mis näitab Leedu armee suurust ajal, kui ta oli eelnenud kolme kuu vältel kiiresti kasvanud:²⁷ paljudel meestel, kes neil kuudel olid sõjaväkke võetud, polnud lihtsalt olnud veel võimalust sõjategevuses osaleda. Kuid edasistes arvutustes „asendavad“ nad omal moel kõiki neid, kes olid sõjas osalenud, kuid ei olnud ülalmainitud põhjustel 1920. aasta lõpul enam sõjaväes.

Selle alajaotuse järgnevas osas esitan ma Leedu armee isikkoosseisu arvud aastatel 1919–1920 jaotatuna kolme kategooriasse ja üritan anda hinnangu ilmasõja veteranide osakaalule igäihes neist kategooriatest.

Vabatahtlikud

„Leedu armee vabatahtlik“ on tegelikult mitmetähenduslik termin. Mehed pidasid end vabatahtlikeks, sest nad astusid Leedu sõjaväkke vabatahtlikult, kuid see oli ka õiguslik staatus, mis määratleti hiljem Leedu seadusega. 1928. aastal avaldas valitsus täpsed kriteeriumid, keda tunnustatakse vabatahtlikuna, ning neil kriteeriumitel põhinev tunnustamise protseduur venis mitmele aastale. Selle järgi ei tunnustatud vabatahtlikeks paljusid mehi, kes olid astunud Leedu armeesse 1919. ja isegi 1918. aastal. Kurikuulus on Ladas Natkevičiuse näide – ta oli Vene 12. armees²⁸ teeninud Leedu sõdurite silmapaistev organiseerija, kes liitus Leedu sõjaväega varakult,

The Unending War? The Baltic States after 1918, toim. Vytautas Jokubauskas, Vasilijus Safronovas (Klaipėda: Klaipėda University Press, 2018), lk 181.

²⁷ Armee isikkoosseis oli kasvanud 34 736 mehest 1920. aasta 1. oktoobril 46 481 meheni 1921. aasta 1. jaanuaril. Jokubauskas, „*Mažųjų kariuomenių galia*“, lk 354.

²⁸ Leedu tragunisalk (õieti 17. ratsaväediviisi kaks eskadroni) Valgas moodustati pärast seda, kui ta 1917. aasta detsembris suunati 20. Soome tragunipolgust (vene keeles 20-й драгунский Финляндский полк) 12. armee alluvusse.

juba 1918. aasta novembris.²⁹ Vabatahtlikena mittetunnustamise peamiseks põhjuseks oli asjaolu, et sel ajal, kui need mehed Leedu sõjaväkke võeti, oli valitsus juba teinud korralduse nende mobiliseerimiseks või kutsealustena teenistusse kutsumiseks. Mehed, kes olid võidelnud irregulaarüksustes, põrkusid tunnustuse saamisel samuti raskustele. Ainult 17 partisani kuulutati „asutajateks-vabatahtlikeks“³⁰, kuigi mõne hinnangu kohaselt kuulus maapiirkondades, kus tegutsesid paramilitaarsed väekoondised, partisani-salkadesse 0,3–1,5% kõigist elanikest.³¹ See põhjendab 10 000-st 15 000-ni ulatuvaid lahknevusi hinnangutes Leedu armee vabatahtlike arvu kohta aastatel 1918–1920.³² Eeldades, et 1920. aasta lõpus oli Leedu sõjaväes 46 000 meest, moodustasid 10 000 vabatahtlikku 22% isikkoosseisust.

Kui palju oli vabatahtlike hulgas Esimese maailmasõja veterane? Sellele küsimusele on võimalik vastata mõne hästi dokumenteeritud juhtumi põhjal. 2017. aastal ilmunud biograafilises leksikonis on ühe maapiirkonna Leedu armee vabatahtlike kohta väidetud, et 154-st Kirde-Leedu Pumpėnai piirkonna vabatahtlikust olid Esimese maailmasõja veteranid ainult 15.³³ See on 10%, kuigi tuleb meeles pidada, et mõnel leksikonis nimetatud isikul puuduvad täpsed eluloandmed. Ühes teises leksikonis on andmed 286 Ida-Leedu Švenčionyse piirkonna mehe kohta, kes osalesid Leedu iseseisvuse eest peetud sõdades ja kellest 60 (21%) eluloos on andmeid

²⁹ Vt Natkevičiuse täidetud ankeet: LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 18, l. 7.

³⁰ Lioginas Leknickas, „Dėl kūrėjų savanorių skaičiaus“, *Karo archyvas* 11 (1939), lk 306.

³¹ Vt Petras Gudelis, „Dėl vasaros rytų partizanų“, *Trimitas* 13 (1935), lk 224–225.

³² Kõige suuremaks arvuks on pakutud, et Leedus oli 14 939 „asutajat-vabatahtlikku“, vt Kalpas Uoginis, „Nepriklausomybė ir savanoriai“, *Karys* 2 (1970), lk 37. Nähtavasti sisaldab see arv ka tagasi lükatud taotlusi. 1938. aasta 1. veebruariks oli Leedu armee peastaap „vabatahtlikeks“ tunnistanud 9995 endist sõdurit, 3407 taotlust oli tagasi lükatud ning veel 70 meest olid staatuse kaotanud, sest nad olid toime pannud kriminaalkuriteo. Vt Leknickas, „Dėl kūrėjų savanorių“, lk 306–307. Ligikaudu sama suure arvu esitab ka teine allikas: enne 1937. aasta 12. aprilli oli rahuldatud 9981 taotlust, veel 200 vabatahtlikuks tunnustamise taotlust oli menetluses. Petras Ruseckas, *Savanorių žygiai: nepriklausomybės karų atsiminimai*, 1. kd (Kaunas: Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga, 1937), lk 58. 2010. aastal avaldati peaaegu täielik Leedu valitsuse poolt vabatahtlikena tunnustatud meeste nimekiri erakirjastuse Versmė kodulehel. See põhines Leedu Riikliku Keskarihiivi materjalidel ja sisaldas 10 354 nime. Vt Lietuvos kariuomenės kūrėjai savanoriai (1918–1923), http://www.versme.lt/sav_a.htm [20. märts 2026].

³³ Algimantas Stalilionis, Vyktintas Vaitkevičius, *Laisvės ir Tėvynės ginti: 1918–1920 m. Pumpėnų valsčiaus savanoriai* (Vilnius: Pumpėnų kraštiečių asociacija „Pumpėniečių viltys“, 2017).



2. jalaväepolgu vabatahtlikud 1919. aasta jaanuaris. LCVA, P-19034

teenistuse kohta Esimeses maailmasõjas.³⁴ Kuid see leksikon ei sisalda mitte ainult vabatahtlike, vaid ka Leedu sõjaväkke mobiliseeritute nimesid. Kui me välistame viimase kategooria, siis saame tulemuseks, et Esimese maailmasõja veterane oli umbes 15%.

Näib olevat väljaspool kahtlust, et endiste Vene armee Leedu rahvusväeosade sõdurid võinuksid liituda vabatahtlikena Leedu armeeaga, kui nad naasid territooriumile, mis oli Leedu valitsuse kontrolli all. Meestelt, kes olid liitunud rahvusüksustega enne rahvusriigi loomist, võinuks eeldada sellise kaalutletud otsuse langetamist. Kuid 1220-st ülalnimetatud ankeetides täpselt dokumenteeritud juhtumist teatas ainult 391 küsitletavat oma järgnenud teenistusest Leedu armees ning neist omakorda 208 olid vabatahtlikud. Seega umbes 17%. Tunnistuste kohaselt³⁵ oli ainus

³⁴ Jonas Juodagalvis, *Švenčionių krašto savanoriai 1918–1920* (Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2005).

³⁵ Briedulis, „Mano atsiminimai“, lk 189–190.

üksus, mille sõdurid (vähemalt enamik neist) 1918. aastal organiseeritud moel Leedusse naasta suutsid, Leedu üksik vooripataljon. Kuid pataljoni veteranid ei olnud erandiks: ainult 16% neist astus vabatahtlikult Leedu sõjaväkke.

Kõik see näitab, et Esimese maailmasõja veteranide osakaal vabatahtlike seas oli vaevalt suurem kui 10–17%. Enamikul noortest meestest, kes astusid vabatahtlikult Leedu sõjaväkke, puudus eelnev teenistuskogemus Vene armees.

Kutsealused

Kutsealuste kategooriasse kuulusid sõdurid, kes moodustasid enamiku kõigist sõjaväelastest. 1921. aasta 1. jaanuari seisuga (see on 1920. aasta detsembrile lähim daatum) oli Leedu armees 33 780 kutsealust.³⁶ Nende arv oli 1919. ja 1920. aastal kiiresti kasvanud ning oli 1920. aasta 15. mail 18 975, sama aasta 1. septembril 20 380 ja 12. oktoobril 24 188.³⁷

Kui suur oli Esimese maailmasõja veteranide osakaal kutsealuste seas? Sellele küsimusele vastamiseks tuleb uurida kutsealuste eri aastakäike. 1912. aasta Vene sõjaväekohustuse seaduse³⁸ kohaselt kutsuti igal aastal kohustuslikus korras sõjaväkke ühe aastakäigu mehed, nimelt need, kes olid saanud armeesse kutsumise aasta 1. jaanuariks 20-aastaseks. Vanusepiiri alandati Esimese maailmasõja ajal ning viimaste sõjaväekutsetega 1915. aasta augustis, 1916. aasta mais ja 1917. aasta veebruaris kutsuti teenistusse 19-aastased mehed. Järelikult puudutas Venemaa viimane kutsealuste teenistusse kutsumine 1917. aasta veebruaris mehi, kes olid

³⁶ „Žinios apie naujokus priimtus kariuomenėn“, 1. jaanuar 1921, LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 143 ap.

³⁷ „Žinios apie pašauktus, priimtus, paliuosuotus ir nestojusius naujokus, gimusius 1896, 97, 98, 99 ir 1900 m.“, 15. mai 1920, LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 126; „Žinios apie naujokus gimusius 1896, 97, 98, 99 ir 1900 m.“, 1. september 1920 – Ibid., l. 128; „Žinios apie priimtus naujokus iki 1920, 12 spal.“, 12. oktoober 1920 – Ibid., l. 132.

³⁸ Ob izmenenii Ustava o Vojnskoj Povinnosti: Vysočaiše utverždennyj odobrennyj Gosudarstvennym Sovetom i Gosudarstvennoju Dumoju zakon, 23 ijunja 1912 g. (Об изменении Устава о Воинской Повинности: Высочайше утвержденный одобренный Государственным Советом и Государственной Думою закон 23 июня 1912 г.), *Polnoe sobranije zakonov Rossijskoj imperii. Sobranije tret'e* (Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье), XXXII kd (Petrograd: Gosudarstvennaja tipografija (Государственная типография), 1915), nr 37417, § 2.

sündinud enne 1. jaanuari 1898.³⁹ Kuid 1897. aastal sündinud meeste sõjaväkke kutsumisega alustati juba pärast veebruarirevolutsiooni Venemaal. Revolutsioonile järgnenud sündmused mõjutasid tugevasti sõjaväkke kutsumise tulemusi. See ilmneb ka Leedu rahvusväeosade veteranide täidetud ankeetidest. 1184 mehest, kes olid teeninud Vene armees ja märkisid ankeeti oma sünniaasta, olid 763 (64%) sündinud aastatel 1890–1896, veel 353 meest (30%) aastatel 1871–1889 ja ainult 68 (6%) ajavahemikul 1897–1903.⁴⁰ 1897. aastal sündinute aastakäik (47 veterani) on kaks kuni neli korda väiksem kui aastatel 1890–1896 sündinud meeste arv.

Neid andmeid saab võrrelda andmetega eri aastakäikude kutsealuste kohta, kes astusid Leedu armeesse (vt tabel).

Tabel 1. Aastatel 1894–1901 sündinud kutsealused Leedu sõjaväes⁴¹

| Sünniaeg | Sõjaväkke kutsumise aeg | Kutsealuste arv 1921. aasta 1. jaanuaril |
|--------------|-------------------------|--|
| 1894 | 1920. a august | 357 |
| 1895 | 1920. a august | 349 |
| 1896 | 1919. a september | 6232 |
| 1897 | 1919. a veebruar | 5319 |
| 1898 | 1919. a veebruar | 5666 |
| 1899 | 1919. a september | 7011 |
| 1900 | 1919. a september | 7730 |
| 1901 | 1920. a august | 1116 |
| Kokku | | 33 780 |

³⁹ Vt *Rossija v mirovoj vojne 1914–1918 goda (v cifrax)* [Россия в мировой войне 1914–1918 года в цифрах] (Moskva: Central'noje statističeskoe upravlenie (Центральное статистическое управление), 1925), lk 17; Nikolai Golovin (Николай Головин), *Voennye usilija Rossii v mirovoj vojne* (Военные усилия России в мировой войне), I kd (Paris: Tovariščestvo ob'edinennyx izdatelej (Товарищество объединенных издателей), 1939), lk 77–80, 84–86.

⁴⁰ Saksamaa okupeeris 1915. aastal tulevase Leedu riigi territooriumi, kuid palju leedulasi elas mujal Venemaal juba varem. 1915. aastal põgenesid veel sajad tuhanded tulevase Leedu territooriumi elanikud enne sakslaste saabumist ja elasid seejärel sõjapõgenikena Venemaal. On põhjust kahelda, kas aastatel 1898–1903 sündinud mehed tegelikult rahvusväeosades teenisid (noorimad neist olid 1918. aastal alles 15-aastased). Kuid sellised sünniaastad on ankeetidesse märgitud.

⁴¹ Allikas: „Žinios apie naujokius priimtus kariuomenėn“, 1. jaanuar 1921, LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 143 ap.

Kutsealuste jaotumine aastakäikude kaupa näitab, et 1898. aastal ja hiljem sündinud mehed moodustasid 64% Leedu sõjaväkke kutsutud kutsealustest (21 523 meest). Kui mõned üksikjuhtumid välja arvata, ei saanud neil mees- tel olla mingisugust Vene armee teenistuskogemust. 1894. ja 1895. aastal sündinud mehed, kes teoreetiliselt võisid Esimeses maailmasõjas olla Vene sõjaväes, kutsuti Leedu sõjaväkke 1920. aasta augustis ja moodustasid ainult kaks protsenti kõigist kutsealustest. 1896. aastal sündinud mehed kutsuti Leedu sõjaväkke 1919. aasta 27. septembril. Kuid kuu aja pärast, kui sõjaväkke võtmine oli juba alanud 20 ringkonnast kuues,⁴² otsustas valitsus teha erandi neile meestele, kes olid teeninud Vene armees.⁴³ Kuigi see 1919. aasta 28. oktoobri seadusemuudatus puudutas ainult 1896. aastal sündinud mehi, vabastati vähemalt alates 1921. aastast Leedu armeesse kutsumisest ka need teiste aastakäikude mehed, kes olid teeninud Vene armees.⁴⁴ Nii on märkinud oma ankeeti mitu rahvusväeosade veterani, kes olid sündinud 1896. aastal või varem (1895. ja 1894. aastal).⁴⁵ Järe- likult olid 1897. aastal sündinud mehed peaaegu ainus aastakäik, keda puudutas nii Leedu kui ka Vene sõjaväkke kutsumine. Kuid 1917. aasta Vene sõjaväkke kutsumine 1897. aastal sündinud kutsealustele puudutas tegelikkuses suhteliselt väheseid leedu keele kõnelejaid, nimelt neid, kes olid kas 1915. aastal sõjapõgenikena Venemaale läinud või juba elasid seal enne „suurt taganemist“. 1917. aastal olid kõige suurema leedu rahvastikuga territooriumid Saksa okupatsiooni all.

Võttes ühe kolmandiku 1917. aastal sõjaväkke kutsutud 19-aastastest kutsealustest (eeldatagu, et 1/3 oli tegelik tulemus, vt ülalpool) ja lisades umbes samasuguse arvu teiste aastakäikude kutsealuseid, saame Leedu armee kutsealuseid, kes võisid olla olnud sõduritena ka Esimeses maailma- sõjas, kõige rohkem 3500. Enamik kutsealustest olid liiga noored selleks, et

⁴² Vt „Šaukimas kariuomenėn vyrų, gimusių 1896, 1899 ir 1900 mt. paskelbtas Rugsėjo m. 27 d. 1919 mt. (Isakymas Lietuvos Kariuomenėi Nr. 157 § 1)“, LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 120.

⁴³ *Laikinosios Vyriausybės Žinios* 15, 24. november 1919.

⁴⁴ Vt aruanne olukorra kohta 1921. aasta veebruaris („Žinios apie naujokų ėmimo darbo eigą už vasarį m. 1921 m.“, LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 98) ja järgnevad aruanded samas säilikus.

⁴⁵ Vt 1894. aastal sündinud mehe ankeet: LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 14, l. 8; 1895. aastal sündinud mehe ankeet vt LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 46, l. 61; 1896. aastal sündinud meeste ankeetid: LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 14, l. 23; b. 16, l. 65, 70; b. 17, l. 112, 141.

neil oleks olnud Esimese maailmasõja kogemus, ning enamik venelastest Vene sõdureid ei sattunud Leedu sõjaväkke piirangute tõttu, mille Leedu valitsused kehtestasid kutsealuste sõjaväkke kutsumise ajal.

Mobiliseeritud

Eeldatavasti oli Esimese maailmasõja veteranide osakaal suurim sõjaväelaste kolmanda kategooria, mobiliseeritute seas. Kuid see kategooria, kuhu kuulusid alates 1919. aasta jaanuarist mobiliseeritud mehed, oli osakaalult üsna vähetähtis (neli protsenti). Näib, et Leedu valitsust huvitas relvakandmisvõimeliste meeste koguarv. See võib olla põhjuseks, miks nõuti kõigilt aastatel 1870–1900 sündinud meestelt, et nad registreeriksid end kohalikus komandantuuris. 1920. aastal registreeriti komandantuurides, mis olid igas Leedu maakonnas, kokku 20 388 meest, kes olid varem teeninud teiste riikide armeedes.⁴⁶ Kuid valitsus ei kasutanud seda „reservi“ mitte kunagi täielikult, sest mobiliseeriti ainult kindla kategooria mehed – ohvitseridest ja allohvitseridest veteranid, endised sõjaväeametnikud, arstid, loomaarstid, velskrid ja apteekrid ning aastatel 1892–1901 sündinud mehed, kes olid vähemalt neli aastat koolis käinud või gümnaasiumis õppinud. Sageli olid need mehed tõepoolest Esimese maailmasõja veteranid, kes nüüd uuesti mobiliseeriti. Aga nende sõjaväeteenistusse kutsumise põhjuseks oli pigem elukutse ja/või haridustase, mitte niivõrd sõjaväeline väljaõpe.

Mõned näited. Petras Tarasenska oli enne 1915. aasta septembris Vene armeesse mobiliseerimist kooliõpetaja ja ülendati 1916. aastal lipnikuks. 1918. aastal ta demobiliseeriti ning jätkas Pihkvas ajalooõpetaja ja ajaloolasena. Leedusse naasis ta 1919. aasta juulis, mobiliseeriti endise Vene ohvitserina viivitamatult Leedu sõjaväkke ja oli seejärel 13 aastat tegevteenistuses.⁴⁷ Peaaegu samamoodi läks Pranas Saladžiusel, kes sai hiljem koloneliks ja oli Leedu suurima paramilitaarse organisatsiooni,

⁴⁶ „Statistiko[s] žinios apie kariškius tarnavusius svetimų šalių armijose gimusius tarp 1870–1900 m. užsiregistravusius apskričių komendantūrose,“ [1920], LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 125.

⁴⁷ Vt Daiva Steponavičienė, *Petras Tarasenska (1892–1962) (Biografinė apybraiža)* (Vilnius: Pilių tyrimų centras „Lietuvos pilys“, 1996); Vytautas Jokubauskas, „Karíninko Petro Tarasenskos tarnyba Lietuvos kariuomenėje“, *Lietuvos archeologija* 41 (2015), lk 170–171.

Leedu Küttide Liidu (*Lietuvos šaulių sąjunga*) ülem. 1912. aastal oli ta samuti lõpetanud Panevėžyse õpetajate seminari ning ülendati teenistuse ajal Vene armees lipnikuks. 1919. aasta juulis mobiliseeriti ta teist korda, seekord Leedu sõjaväkke ning jäi ohvitserina tegevteenistusse kuni 1940. aastani.⁴⁸ Stasys Raštikis, hilisem Leedu relvajõudude juhataja, oli samuti uuesti mobiliseeritud. Leedusse naasmise järel 1918. aasta kevadel tahtis ta saada katoliku preestriks ja astus Kaunase vaimulikku seminari, kuid mobiliseeriti 1919. aasta märtsis endise Vene ohvitserina Leedu sõjaväkke.⁴⁹

Oleks aga vale eeldada, et kõik ohvitserid, allohvitserid, arstid, loomatarstid, velskrid ja farmatseudid, kes olid võidelnud Esimeses maailmasõjas, tõmmati kodumaale naasmise järel ka järgnenud sõdadesse. Osa neist, siiski käputäis, säästeti sellest. Nende hulka kuulusid invaliidid, inimesed, kes täitsid teisi riigile tähtsaid ülesandeid (nt valitsusametnikud), ja need, kes jõudsid Leedusse alles pärast 1920. aastat.

Valitsus eelistas selgesti kvalifitseeritumaid mehi. See huvi ei ilmne mitte ainult mobilisatsioonide, vaid ka kutsealuste sõjaväkke kutsumise puhul. Kuigi on väga ebatõenäoline, et 1919. aasta veebruari 1897. ja 1898. aastal sündinud kutsealuste sõjaväkke kutsumine saanuks puudutada endisi ohvitseri (ohvitser pidanuks sel juhul olema väga noor, 21–22-aastane), sätestasid 1919. aasta 10. veebruaril avaldatud sõjaväkke kutsumise eeskirjad selgesõnaliselt, et Leedu sõjaväeteenistusest ei vabastata ohvitseri, allohvitseri ja sõjaväeametnikke, kes on teeninud teistes armees.⁵⁰

Seevastu paljud Vene armeest demobiliseeritud alamväelased, kes pärast Esimest maailmasõda kodumaale naasid, nähtavasti arvasid, et nad on oma kohustuse täitnud, ja hakkasid uuesti tsiviilellu lõimuma. Valitsus ei näidanud üles ka suurt huvi neid uuesti sõjaväkke kutsuda. Nende meeste nõrga esindatuse teine selgitus võib olla asjaolu, et väljavaade Leedu armees teenida ei olnud kindlasti ülemäära populaarne. Kuigi nende kutsealuste

⁴⁸ Vt Saladžiuse täidetud ankeet: LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 23, l. 50.

⁴⁹ Vt Raštikise täidetud ankeet: LCVA, f. 1446, ap. 1, b. 21, l. 45 ja tema mälestused: Stasys Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, 1. kd, *Kario atsiminimai* (Los Angeles: Lietuvių dienos, 1956), lk 107–136.

⁵⁰ *Laikinosios Vyriausybės Žinios*, 4., 5. märts 1919.

osakaal, kes sõjaväkke kutsumise peale kohale ei ilmunud, kahanes 1919. aasta keskpaiga 37,6%-lt 1920. aasta lõpu 19,2%-ni,⁵¹ oli see sõjas oleva riigi kohta siiski kõrge näitaja.

Sarnane kogemus, erinevad sõdurid

1923. aasta Leedu rahvaloenduse ajal püüdsid loendajad kindlaks teha muu hulgas ka seda, kui palju elas riigis Esimese maailmasõja veterane. Toetudes veteranidelt endilt või siis juhul, kui isik oli surnud või teadmata kadunud, nende lähisugulastelt saadud teabele, pidid nad täitma niinimetatud sõjas osalenu formulari. Kindlasti ei näidanud selle ettevõtmise tulemus, kui palju leedulasi oli Esimeses maailmasõjas osalenud. Küll aga näitas see nende meeste täpse arvu, kes olid 1923. aasta 1. jaanuaril Leedu elanikud (välja arvatud Memeli piirkond) ja olid Esimeses maailmasõjas teeninud erinevates armeedes. Rahvaloenduse käigus täidetud 64 628-st sõjaveterani formularist olid 11 173 täidetud nende kohta, kes olid sõjas surma saanud.⁵² See tähendab, et Esimeses maailmasõjas osalenud mehi oli 53 455. Välja arvatud üsna väike arv leedulasi, kes olid teeninud USA, Briti või Saksa sõjaväes, jääb järele umbes (arvatavasti rohkem kui) 50 000 Vene armee veterani, ohvitseri, allohvitseri ja sõdurit, kes olid saanud oma sõjakogemuse Esimeses maailmasõjas ja olid naasnud kodumaale, mis alates 1918. aastast oli Leedu Vabariik.

Käesolev artikkel ei anna sama täpset ja usaldusväärset arvu nende meeste kohta, kes pärast kodumaale tagasipöördumist jätkasid sõjaväeteenistust Leedu armees. Siiski on võimalik pakkuda mõned kokkuvõtvad

⁵¹ Autori arvutused järgmiste allikate põhjal: „Žinios apie pašauktus, priimtus, paliausuočius ir nestojusius kariuomenėn naujokus gimusius 1897 ir 1898 metuose“, 27. september 1919, LCVA, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 123; „Žinios apie pašauktus kariuomenėn naujokus gimusius 1896, 1899 ir 1900 metuose,“ [1919. aasta lõpp] – Ibid., l. 124; „Žinios apie pašauktus, priimtus, paliausuočius ir nestojusius naujokus, gimusius 1896, 97, 98, 99 ir 1900 m.“, 15. mai 1920, Ibid., l. 126; „Žinios apie naujokus gimusius 1896, 97, 98, 99 ir 1900 m.“, 1. september 1920, Ibid., l. 128; „Žinios apie nestojusius naujokus“, 8. oktoober 1920, Ibid., l. 134; „Žinios apie naujokus nestojusius kariuomenėn“, 1. jaanuar 1921, Ibid., l. 146.

⁵² *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys* (Kaunas: Centralinis statistikos biūras, 1926), lk lxvi.



Sõdurid mälestamas Leedu iseseisvussõdades langenuid nende haudadel Ida-Leedus Širvintos 1920. aastatel. VDKM, Fa-19677

arvud, tuginedes ülalpool esitatud hinnangutele. Vabatahtlike seas ulatus Esimese maailmasõja veteranide arv arvatavasti 1035-st kuni 1760-ni (10–17%). Keskmine on 1400. Kutsealuste hulgas ei ületanud ilmasõja veteranide arv ilmselt 3500 ja oli tõenäoliselt väiksemgi. 1500 Esimese maailmasõja veterani mobiliseeritute seas on tõenäoliselt üsna täpne arv. Neid arve kokku liites saame 6400, mis vastab 13%-le Esimeses maailmasõjas Vene armees teeninud veteranidest, kes elasid Leedus 1923. aasta alguses, ning 14%-le kogu Leedu armee 1920. aasta lõpu isikkoosseisust.

Isegi arvesse võttes, et need hinnangud on spekulatiivsed, on ilmne, et 1920. aasta lõpul teenisid Leedu armees mehed, kellel puudus Esimese maailmasõja sõdurikogemus. Maailmasõja veteranide osakaal oli väga kõrge ohvitseride, allohvitseride ja arstide seas. Märkimisväärne hulk neist (umbes kolmandik) oli teeninud Vene armee Leedu rahvusväeosades ja jätkas oma teenistust ka Leedu armees. Loomulikult jagasid ohvitserid ja rahvusväeosade veteranid, kes olid oma kutsealustest ja mobiliseeritutest alluvate ülemad, väljaõpetajad ja mentorid, nendega oma varasemaid kogemusi, kuid see ei saanud luua kõigi sõjaväkke kutsutute ühist kogemust Esimesest maailmasõjast ja Leedu iseseisvussõdadest.

Kokkuvõtteks

Umbes üks seitsmendik Leetu jõudnud Esimese maailmasõja veteranidest teenis ka Leedu relvajõududes ja neil oli Leedu iseseisvuse eest võitlemise kogemus. Ennekõike ohvitserid kutsuti suhteliselt kiiresti uuesti teenistusse. Kuid alamväelastele tähendas aastate 1918 ja 1919 vahetumine kas sõjakogemuse lõppu või siis selle algust. Seetõttu on õige väita, et leedulased, kes võitlesid impeeriumiarmee ridades Esimeses maailmasõjas, ja leedulased, kes võitlesid Leedu rahvuslikes sõdades, olid põhimõtteliselt kaks erinevat sõjameeste rühma.

Sellest järeldub, et kui me vaatleme neid sõdu nende meeste silme läbi, kes tegelikult sõdisid, ei olnud aastate 1918 ja 1919 vahetumine pöördepunktiks mitte ainult Euroopa „Läänes“, vaid ka mõnes kontinendi „Ida“ osas. Mõistagi kogesid paljud tsiviilelanikud mõlemat sõda kui vägivalda, üksijäetuse, erakorraliste olukordade, kaotuste ja viletsuse aega. Kuid vähemalt Leedu arhiivimaterjalide näitel ei saa me sedasama väita sõjaväelaste kohta. Leedu veteranidel oli põhjust teha vahet kahel sõjal ja mitte ainult sellepärast, et ühes võitlesid nad Vene impeeriumi ja teises rahvusriigi eest. Vahetegemise peamine põhjus on asjaolu, et tegu oli erinevate veteranidega, kelle kogemused olid selgesti erinevad. Ainult väike osa Leedu sõdureid võis näha rahvuslikke sõdu Esimese maailmasõja kogemuse jätkuna. Enamikule sõduritele olid rahvuslikud sõjad uus kogemus, sest Esimest maailmasõda olid nad kogenud samamoodi nagu tsiviilelanikud.

Omal kombel seletab see ka nende kahe tüübi veteranide hilisema ühiskondliku staatuse kujunemist. Enne 1937. aastat oli Leedus mitu veteranide ühingut, sealhulgas ka Esimese maailmasõja veteranidel, kuid ükski neist ei ühendanud ainult Esimese maailmasõja veterane. Armees Eelkäijate Ühingu (*Kariuomenės pirmūnų sąjunga*) asutamine muutis mõnevõrra olukorda, kuid ka sellesse ühingusse kuulusid ainult need Esimese maailmasõja veteranid, kes olid teeninud Vene armee Leedu rahvusväeosades. Samal ajal sai juba 1920. aastatel hoo sisse Leedu armee vabatahtlike soodustuste ja privileegidega eristaatuse loomine. Kuigi vabatahtlikud ei olnud suurim kolmes rahvuslikus sõjas võidelnud sõdurite kategooria, olid nad ühiskonnas hästi esindatud ning avalikkuses

häälekad. Nagu ka paljud teised Leedu iseseisvussõjas võidelnud mehed ei oleks nad arvatavasti mõistnud tänapäeva ajaloolaste ettepanekuid seostada Esimest maailmasõda Leedu iseseisvussõjaga ning näidata nende omavahelist järgnevust.

Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio

Bibliograafia

Arhiiviallikad

Leedu Riiklik Keskarhiiv (*Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, LCVA)

f 929 Kariuomenės štabas

f 1446 Kariuomenės pirmūnų sąjunga

Õigusaktid ja publitseeritud allikad

Briedulis, Pranas, „Mano atsiminimai. Iš Rovno lietuvių karių gyvenimo“, *Karo archyvas* 4 (1928), lk 182–191

Gudelis, Petras, „Dėl vasaros rytų partizanų“, *Trimitas* 13 (1935), lk 224–225

Ingelevičius, Vladas, Ūsas, Juozas, Oželis, Kazys *et al.*, „Karo sanitarijos tarnyba 1918–1928 m.“, *Mūsų žinynas* 45 (1928), lk 491–540

Leknickas, Lionginas, „Dėl kūrėjų savanorių skaičiaus“, *Karo archyvas* 11 (1939), lk 306–307

Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotino gyventojų surašymo duomenys (Kaunas: Centralinis statistikos biūras, 1926)

Lietuvos įstatymai. Sistematizuotas įstatymų, instrukcijų ir įsakymų rinkinys, sur. Antanas Merkys (Kaunas: A. Merkys, V. Petrulis, 1922)

Natkevičius, Ladislovas, *Lietuvos Kariuomenė* (New York: Lithuanian Development Corporation, 1919)

Raštikis, Stasys, *Kovose dėl Lietuvos*, 1. kd, *Kario atsiminimai* (Los Angeles: Lietuvių dienos, 1956)

Ruseckas, Petras, *Savanorių žygiai: nepriklausomybės karų atsiminimai*, 1. kd (Kaunas: Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga, 1937)

Uoginis, Kalpas, „Nepriklausomybė ir savanoriai“, *Karys* 2 (1970), lk 34–37

Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie tret'e (Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie tret'e), XXXII kd (1912), 1. osa

(Petrograd: Gosudarstvennaja tipografija (Государственная типография), 1915)

Rossija v mirovoj vojne 1914–1918 goda (v cifrax) (Россия в мировой войне 1914–1918 года (в цифрах) (Moskva: Central'noe statističeskoe upravlenie (Центральное статистическое управление), 1925)

Periodika

Įsakymas Kariuomenei 1922

Laikinosios Vyriausybės Žinios 1919

Laisvė 1920

Lietuva 1920

Lietuvos aidas 1918

Kirjandus

Balkelis, Tomas, *War, Revolution, and Nation-Making in Lithuania, 1914–1923* (Oxford: Oxford University Press, 2018)

Böhler, Jochen, *Civil War in Central Europe, 1918–1921. The Reconstruction of Poland* (Oxford: Oxford University Press, 2018)

Gatrell, Peter, „War after the War: Conflicts, 1919–23“, *A Companion to World War I*, toim. John Horne (Oxford: Wiley-Blackwell, 2010), lk 558–575

Gerwart, Robert, *The Vanquished. Why the First World War Failed to End, 1917–1923* (London: Allen Lane, 2016)

Golovin, Nikolai (Головин, Николай), *Военные усилия России в мировой войне (Военные усилия России в мировой войне)*, I kd (Paris: Товарищество объединенных издателей (Товарищество объединенных издателей), 1939

Holquist, Peter, *Making War, Forging Revolution. Russia's Continuum of Crisis, 1914–1921* (Cambridge MA, London: Harvard University Press, 2002)

Jokubauskas, Vytautas, „An Army never Created: Lithuanian National Units in Russia and their Veterans Organisation in Lithuania in the Interwar Period“, *The Great War in Lithuania and Lithuanians in the Great War: experiences and memories*, toim. Vasilijus Safronovas, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 34 (Klaipėda: Klaipėda University Press, 2017), lk 101–122

Jokubauskas, Vytautas, „Karininko Petro Tarasenkos tarnyba Lietuvos kariuomenėje“, *Lietuvos archeologija* 41 (2015), lk 169–184

Jokubauskas, Vytautas, „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis* (Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014)

- Jokubauskas, Vytautas, Tamkvaitis, Titas, „Du karo istorijos šaltiniai iš Lietuvos tarpukariu“, *The Unending War? The Baltic States after 1918*, toim. Vytautas Jokubauskas, Vasilijus Safronovas (Klaipėda: Klaipėda University Press, 2018), lk 177–242
- Juodagalvis, Jonas, *Švenčionių krašto savanoriai 1918–1920* (Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2005)
- Lesčius, Vytautas, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920* (Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1998)
- Lesčius, Vytautas, *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920* (Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004)
- Safronovas, Vasilijus, „Who fought for national freedom? On the significance of the Great War in interwar Lithuania“, *Acta Baltico-Slavica* 42 (2018), lk 189–215
- Stalilionis, Algimantas, Vaitkevičius, Vyktintas, *Laisvės ir Tėvynės ginti: 1918–1920 m. Pumpėnų valsčiaus savanoriai* (Vilnius: Pumpėnų kraštiečių asociacija „Pumpėniečių viltys“, 2017)
- Steponavičienė, Daiva, *Petras Tarasenko (1892–1962) (Biografinė apybraiža)* (Vilnius: Pilių tyrimų centras „Lietuvos pilys“, 1996)
- Surgailis, Gintautas, *Antrasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo pėstininkų pulkas* (Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2014)
- Surgailis, Gintautas, *Pirmasis pėstininkų didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas* (Vilnius: Vytauto Didžiojo karo muziejus, 2011)
- Winter, Jay, „The Second Great War, 1917–1923“, *Revista Universitaria de Historia Militar* 7.14 (2018), lk 160–179.

Internetiallikad

- Lietuvos kariuomenės kūrėjai savanoriai (1918–1923), http://www.versme.lt/sav_a.htm [20. mārts 2026]
- The Limits of Demobilization, 1917–1923: Paramilitary Violence in Europe and the Wider World, Final Report Summary, last update 9 March 2016, CORDIS, <https://cordis.europa.eu/project/id/240809/reporting> [20. mārts 2026]